

Európa keleti felén minden máshogyan volt

1968

„Honnan? Hová? Kivel?” Ezeket a kérdéseket 1968-ban Ivan Svitak, cseh filozófus tette fel a Prágai tavasz idején – és meg is válaszolta: „Ázsiából Európába – még hozzá egyedül”. A szimbolikus, mély jelentésű, de többértelmű 1968-as évszám egyik fényes oldalára világító szavak ezek, hisz a világraszóló életforma-változást jelölő 1968 egyik, könnyelműen feledésre ítélt kelet-európai politikai jelentésére utalnak. Ehhez fűzők néhány megjegyzést.

De mi is történt akkoriban? Fél évszázaddal ezelőtt egy különös, turbulens áramlás futott körbe a világon, minden kontinensen. Zendült, lázadt az egyetemi ifjúság. Globális egyidejűségében eladdig példátlan jelenségnek lehettünk ta-

núi. Tekintet nélkül arra, hogy mely nagyhatalmi szféráról volt szó, a fiatal egyetemi oktatók és hallgatók nemcsak a náluk fennálló politikai renddel, hanem egyúttal a társadalmi életvilág egészével szemben követeltek szenvedélyesen valami jobbat, szebbet, valami alternatívát. A kapitalizmussal szemben is, a szocializmussal szemben is, vagy országuk függő, gyarmati helyzetével szemben is. Ebben a meghökkentően világmeretű megmozdulásban, amikor minden lakott földrészen, igen, még Melbourne-ben, Sydneyben is, tucatjával, százával tartóztatták le a lázongó, fiatal értelmiségieket. Akkor a demokratikus szocializmus cseh politikusai és támogatói valóban egyedül voltak a „béketáborban”, és meghirdetett céljukat tekintve, az egész világon.

Ugyanakkor Európa keleti felén, a szovjet birodalom árnyékában – ahhoz képest, hogy mekkora demonstratív ütközések és ember-

Jelen szöveg az ELTE Jogi Karán egy 1968-ról szóló előadássorozat részeként hangzott el 2018 őszén.

áldozatok voltak Ázsiában vagy Latin-Amerikában – nem történt semmi. Mindennek országonként, az emlékezők és a történészek tollából, könyvtárnyi az irodalma. Az 1968-as viharos év történéseinek, az életforma-forradalomnak oly nyilvánvaló, és a mában is folytatódó a hatástörténete (a metoo-mozgalomtól a környezetvédelemig), hogy okaira rá se kérdezünk. Lehet, hogy csak a saját, korlátozott ismereteim miatt, de nem ismerem ennek az ötven éve szinte mindenkit mellbevágó globális egyidejűségnek, egy fiatal értelmiségi nemzedék lázadásának a részletes indítóokait. A csak a gazdasági, piaci állapotokra vagy a televíziós híradások elterjedésére szoruló utalások épp oly elégtelenek, mint jobb híján a nemzetközi trendek, az idő szele vagy a korszellem emlegetése – mert hát, mi is lenne az?

Nem tudom tehát feltárni e világ-méretű események okhálózatát, de hátha kíváncsívá tehetek bárkit is ez iránt, hangsúlyozni szeretném, hogy 1968 nem csak az, ami Párizsban történt – ha mégoly jelentős volt önmagában az is. Ami a világsajtót bejáró párizsi barikádokon emlékezetes, és minduntalan képekben felidézett, az valóban sok ökölrázás volt. A nyugat-németországi egyetemeken is – noha megrázó látványossággal tiltakoztak és vették véres komolysággal

még a szabadszerelmet is – mindez jó módú fiatalok játszadozásnak tetszett ahhoz képest, hogy ugyanekkor Kairóban, meg Alexandriában óriási sztrájkok és halottak is voltak, hogy Lahoréban és Karachiban az utcára özönlő tanulóifjúság generációs forrongása megdöntötte a katonai diktatúrát, hogy a mexikói fiatalok zendülése nyomán halottak tucatjai maradtak az utcaköveken, és sokan, nagyon sokan kerültek börtönökbe. Az eseményekben nyakig résztvevő baloldali szocialista angol Tony Judt, a pakisztáni trockista Tariq Ali vagy a balos, libertáriánus és ma Európapolitikus Cohn-Bendit szinte semmiben nem értenek egyet 1968-at illetően, de abban igen, hogy ami Párizsban vagy Berlinben történt, az kismiska ahhoz képest, amit máshol mertek, tudtak, tettek az értelmiségi fiatalok. És tegyük hozzá, mind e mögött ott komorlott a vietnámi háború, és mindaz, ami még abban az évben az Egyesült Államokban történt. Hogy lelőtték Kennedy elnök öccsét, aki nem melleleg az Egyesült Államok elnökségére pályázó szenátor volt, két hónappal előbb pedig Martin Luther Kinget, a fekete prédikátort – és másokat is. Ilyen háttér előtt – hogy egy morzsányi esettel érzékeltessem az ottani és akkori közhangulatot – történt például, hogy Catonsville világszerte ismeretlen marylandi kisvárosban kilenc civil, köztük két katolikus pap, önkénye-

sen bement a helyi hadkiegészítő irodába, százával-ezrével hordta ki a hadkötelesek aktáit, arra aztán házi készítésű napalmot öntöttek, és a lángoló máglya köré térdelve a békéért imádkoztak.

Ilyen és hasonló történések tarkították akkor az amerikai hétköznapokat. Ez a vietnami háború ideje volt, és épp akkor kapott nagy pofont a vietnámiaktól az amerikai hadsereg a nevezetes Tet-offenzíva idején, ami csak növelte a háborúellenes fiatalok establishment-ellenességét, ahogy akkoriban emlegették az uralkodó rendet. De ezzel a catonsville-i epizóddal egyúttal egy amerikai sajátosságra, az egyházak szerepére is utalnék, mert nemcsak Luther King volt prédikátor a hivatalosság kontesztációjában (ez is akkori fogalom), hanem sok más rabbi, katolikus pap vagy protestáns tiszteletes vett részt az ellenállásban, ami máig sajátos fénytörést ad az amerikai eseményeknek. A különféle rohamkocsik szirénázása, a rendőri és TV helikopterek süketítő zaja kísérte mindig a rohamrendőrök és a diákok könnygázos, utcai ütközéseit, s ez aztán meghökkenést, döbbenetet váltott ki a hallgató Amerikából, a „csendes többségből”. Ez volt a mindennapok íze Amerikában, egészen Nixon elnök bukásáig.

Ehhez képest Európában „lájtosabban” történtek a dolgok. A prágai tavasz gazdasági és politikai reformokat ígért Csehszlovákiában, ami ott és akkor, mint a demokrácia és a piacgazdaság irányába tett lépés teljesen egyedülálló volt. A nyugat-európai diákmozgalmak és hangadók, megcsömörlötten a fogyasztói társadalom álságosságaitól, és szöges ellentétben azzal, amit prágai társaik követeltek, inkább egy szocialisztikus, kollektivista irányban keresték a trockista és maoista zamatú kibontakozást. Mivel jómagam a prágai változások ígéretével, vagyis a szocializmus megreformálhatóságával, a demokratikus szocializmus céljaival szimpatizáltam, bizony, némi gyanakvással tekintettem erre, és jobbára csak színes kavargásnak láttam azt, amit a párizsi és a berlini diákok tettek. Azt is, amikor szegénységük vagy kilátástalanságuk miatt rendőr-uniformisba bújt falusi legényekkel dulakodtak az utcán maoista révülettel vezetve. És ez nem mostani álláspontom, ezt biztos tudom, hiszen, Lengyel László és néhai közös barátunk, Papp Zsolt sokszor hányták szememre szerintük begyepesedett álláspontomat. Beismerem, akkoriban nem láttam át ennek a diákmozgalomnak az életforma-változtató, mára egész életvilágunkat áthangoló, jó irányú hatását, de generációs elfogultságunkkal, stratégiai céljaikkal, politikai álmo-

dozásaiakkal akkor – valóban – nem értettem egyet.

Az előbb említett Tony Judt, aki Cambridge-ben élte át az akkori eseményeket, halála előtt diktált esszéiben világosan mutatja be Európa nyugati és keleti fele közötti kontrasztot ebben az esetben is. Az 1968-as angliai és nyugat-európai tapasztalatait – valójában radikális és kavargó felhőjárása után – majd csak Prágába látogatva érti meg: hogy egészen más célokat és menynyivel nagyobb kockázatot vállaltak, és voltak távlatosan vakmerőbbek cseh kortársai. Mert Prágai tavasz ide, meg demokratikus szocializmus oda – hisz’ a hivatalos csehszlovák politikai vezetésben is voltak reformerek – Európa keleti felében sokkal nagyobb dolog volt valakinek kinyitni a száját, mint Cambridgeben. És valóban, a lázadó Cambridge szinte bájos – ahogyan Tony Judt elmeséli, hogyan kergették meg Dennis Healey brit hadügyminisztert 1968-ban a diákok. Ám amikor a város határánál eszükbe jutott, hogy mindjárt vacsorához kolompolnak – mert a patinás kollégiumokban mindegyiknek megvan a rendje – szépen visszafordultak a forradalmárok. Ő maga, egy őket, a lázadókat kísérő-vigyázó, egyenruhás közeg mellett loholt visszafelé, s kérdezte tőle, hogyan vélekedik a zendülésükről. „Uram – válaszolt a rendőr –, minden a legnagyobb rendben történt.”

Aztán Tony Judt fogta magát és átment Párizsba, hogy ott is tájékozódjék. És már maga ez az „átment” szó is kifejezi a tőlünk mért orbitális távolságot, hogy ugyanis innen, Kelet-Európából sehová se lehetett átmenni. Visszatekintve az elvetélt forradalomra (merthogy a mozgalom fiataljai 1968-ban a kapitalizmus megdöntőinek, politikai forradalmárnak látták magukat), bevallja, hogy az a legkevésbé sem érdekelte őket, hogy mi történik az Elbától keletre, és hogy ott miért álmodoznak egyesek „emberarcú szocializmusról”. Persze, mint oly sokszor, mindenki a maga levében főtt. Ezért tekintettem sokszor úgy a napnyugati történésekre, mint úri fiúk fickándozására, akik ezt is megengedhették maguknak, mert hozzánk képest, akik moccanni se tudunk, mindent megengedhettek – azt is, hogy akár bennünket is semmibe vegyenek.

A mából visszatekintve nyilvánvaló az 1968-as, globálisan egyidejű forrongás világraszóló civilizációs hatása. És ebben észrevehetően (legalábbis a mi számunkra) csak a csehszlovákiai reformerek és a prágai egyetemi diákság játszott szerepet. Európa keleti fele – őket kivéve (már amennyiben Csehország kelet) néma és béna volt. A beat zene persze átjött mint az ellenkultúra hordozója; lassan-lassan átszivárogtak azok az értéktörekvések, amelyek részben ma már áthatják a gyerek-felnőtt vi-

szonyt, a betegekhez való viszonyt, a nők és férfiak közötti viszonyt, és történelmileg új viszonyunkat a természeti és városi környezethez is. És politikailag fajsúlyosabban szólva: a rasszizmus, az etnicizmus, a durva egyenlőtlenség és szabadsághiány mérlegelésében és megítélésében – noha korántsem ismeretlenek ezek a mai világban, sőt, az utóbbi években közel és távol divatjuk is támadt – fényévekre jutott a világ a félszázaddal ezelőtti állapotokhoz képest. Politikailag lehet, és van reakció – a mi országunkban is, és Amerikában is –, de a társas viszonyainkban és beszédünkben bekövetkezett pozitív, civilizációs változás túlértékelhetetlen. Százados megszokottságok váltak 1968 után viszolyogtatóvá. A pre-68-as világban sokan természetesnek vették, hogy egy színésznőnek ágyba kell bújni egy szerepért. Jászai Mari kultikus név a magyar kultúrában, és ma már szörnyűnek tetszik szemünkben a vele szembeni környezet uralmi, társadalmi és társasági viselkedés. Lehet most elégedetlenkedni a metoo-mozgalom hazai sápadtsága miatt, de ötven éve sehol a világon efféle érzékenységet el se lehetett képzelni. Az 1968-as politikai sokk hatására a bennünket körülvevő világ velünk együtt, nagyon – és jó irányba – megváltozott. Igen, civilizáltabbak lettünk.

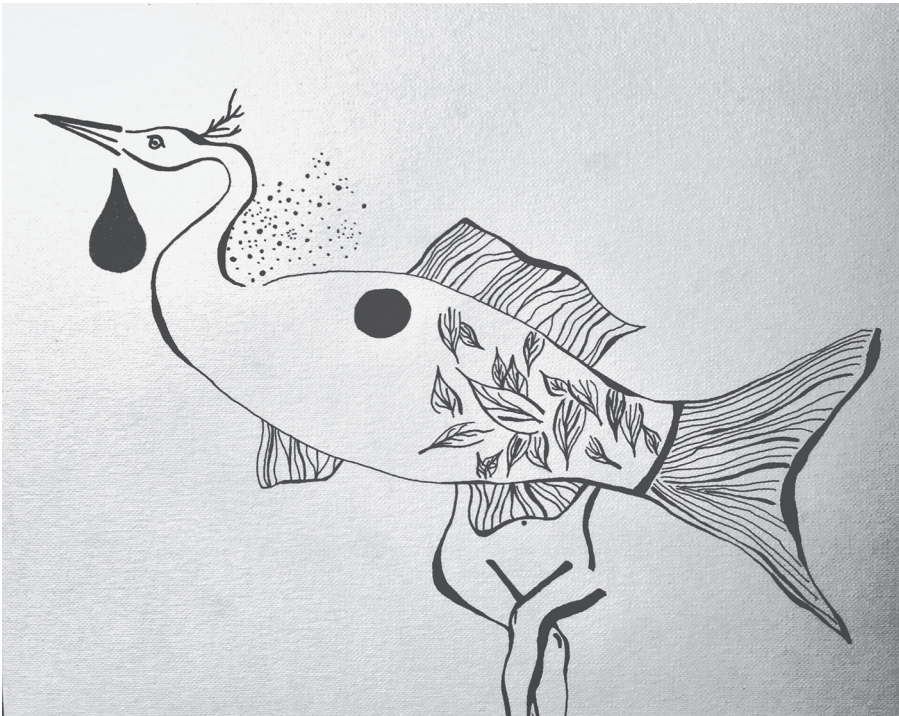
Ám óhatatlan a következő kérdés is: mennyire tartós ez a civilizáltság?

Ha lehetséges, és van politikai reakciósság, akkor nem kell-e tartanunk egy civilizációs értelmű reakciótól, mintegy valamiféle barbárosodástól? Ki tudja? – semmiben nem lehetünk biztosak. No persze, az időtávok! – mert eltérően a vállveregető, mindentudó utókortól, mi, elő-koriak valójában semmit nem tudunk a jövőről. A minap egy TV-riport szenzációs régészeti feltárásról tudósított: épségben feltártak egy 16 kilométeres földalatti római vízvezetékét, ami a legjobb forrás vizét jutatta el Savariába. Aztán jött egy bő másfélszáz év, amikor, a XIX. század végéig, Szombathelyen nem volt semmilyen vezetékes víz. És ezzel nem rémeket akarok láttatni, csak jelezni, hogy a világot átfogó 1968-as diákmozgalom civilizációs féleredményei és eredményei védendőek, mert maguktól meg nem állnak egy olyan világban, ahol ezeket most is hatalmi tényezők kérdőjelezik, akár csak a racionalitást szerteszágázó felvilágosodást.

Persze, legyünk derűlátóak. De befejezésként visszatérek bizonytalanságomra, hogy mik is lehettek a világot egyidejűleg átfogó 1968 kiváltó okai. Marx és Engels 1848 februárjában írt *Kommunista kiáltvány*ának első mondata talán még ismeretes: „Kísértet járja be Európát, a kommunizmus kísértete”. Ebben a jól

megírt politikai kiáltványban, és ezt követően, főként történelmi, filozófiai és gazdasági elemzéseikben feltárták, hogy melyek szerintük ennek a kísértetjárásnak az indító okai. Valaha az efféle okfejtés meggyőző volt számomra, de már jó ideje nem az. Pedig kísértetek, kísértő szellemek akkor is és az első világháború után is bejárták – és már nemcsak Európát –, hanem az egész világot; 1968-

ban is, majd az 1980-as évek végén a rendszerváltozások idején. 1968-ban se a kapitalizmus nem dőlt meg, se a szocializmus nem öltött emberarcot, de a „prágai tavasz” rövid fuvallata sokak légszomján segített, és vált okozójává későbbi fordulatoknak. A piaci helyzetre vagy a politikai felületekre szűkült okleírások elégtelenek tetszenek. És ne is legyünk elégedettek.

© Weyer Lili